

ФОРМУВАННЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ ПОГЛЯДІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – НА ПОЧАТКУ 1990-х РОКІВ: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті проаналізовано наукові дослідження, автори яких вивчали різні аспекти формування інтернаціональних поглядів в Україні у другій половині 1960-х – на початку 1990-х років.

In the given article is analyses main aspects of scientific research about forming international opinion of Ukrainian peoples during 1960 – first 1990's.

Розуміння об'єктивної зумовленості процесу глобалізації економіки і створення тісних міжреспубліканських економічних зв'язків робило важливим дослідження національної політики в СРСР з огляду на економічну необхідність спільної роботи представників різних національних та етнічних груп. Найбільше у наукових дослідженнях приділялося уваги такому аспекту національної політики радянської країни, як втілення у життя міфічної теорії злиття всіх націй. Цей процес відбувався в умовах масштабної русифікації та переслідування будь-яких виявів національної свідомості, які поспішно таврувалися як "буржуазний націоналізм". "Інтернаціоналізація" суспільства здійснювалася завдяки масовій ідеологічній роботі, завчасно розрахованим кадровим переміщенням, тиску органів влади та діяльності правоохоронних структур.

Загальною ідеєю інтернаціонального виховання в радянській країні була теза про можливість вирішення міжнаціональних протиріч у ході спільної плідної роботи представників різних націй та народностей СРСР. Розуміння того факту, що працівники трудяться для забезпечення своїх власних інтересів та потреб поруч із видимими ознаками поступового покращення рівня життя були протягом тривалого часу основою для уникнення масштабних міжнаціональних конфліктів. Вважалося, що спільна праця для задоволення загального блага поєднана із активною пропагандою соціалістичного способу життя і перспективою побудови комунізму мала стерти міжнаціональні протиріччя на теренах СРСР. Однак поруч із позитивними моментами виховання інтернаціональних почуттів у процесі спільної праці негативним її аспектом була можливість прямого порівняння рівня життя різних регіонів СРСР. Перекося у розподілі матеріальних благ у межах СРСР призводили до загострення протиріч у суспільстві, а спільна праця працівників різних національностей давала можливості її учасникам реально оцінювати рівень матеріального забезпечення у різних республіках. Розуміння різниці у рівні життя представників різних національностей, яка свідомо підтримувалася правлячими колами Радянського Союзу ставило під сумнів ідеал спільної праці як найбільш дієвого засобу виховання інтернаціональних почуттів.

У рамках національної політики широко застосовувалися елементи російського шовінізму із приниженням ролі та значення представників неросійських націй на теренах СРСР із обов'язковим визнанням виключних прав "старшого брата". Нав'язування історичної концепції історії України, відповідно до якої українці прагнули до "возз'єднання з великим російським народом" потребувало формування у політичній свідомості громадян відповідних стереотипів. Тому загалом висвітлення у радянській історіографії процесу інтернаціонального виховання мешканців СРСР здійснювалося із багатьма перегинами та недомовками, які знижували наукову цінність наукових праць. Однак ідея інтернаціонального виховання у процесі спільної праці і методи її забезпечення залишаються актуальними і у сучасний момент з огляду на

посилення міжнаціональних протиріч як засобу опору процесу глобалізації світових економічних зв'язків.

Свого часу аналізували праці вчених про інтернаціональне виховання трудящих А.В.Санцевич [34] та Я.С.Калакура [17, 19], однак їхні висновки на сучасний момент суттєво застаріли. Виключення становить сучасна робота Я.С.Калакури [19], де автор говорить про негативні моменти, пов'язані із проведенням масштабного інтернаціонального шовіністичного виховання мешканців СРСР із аналізом глорифікації російського чинника у історії СРСР.

Аналіз стану дослідження партійного керівництва патріотичним та інтернаціональним вихованням молоді на революційних, бойових та трудових традиціях містився у роботі А.І.Підсадної та П.Г.Радько, які виділили найбільш важливі на їх погляд праці, присвячені даній тематиці, визначили коло питань, які потребували подальшого вивчення. Однак аналіз наукових досліджень у роботі здійснений поверхово, без виділення особливостей написання і спрямування праць окремих авторів. У той же час автори справедливо відзначили відсутність спеціалізованих соціологічних досліджень патріотичного і інтернаціонального виховання та обмеженість розкриття питання про роль комплексного підходу до системи патріотичного та інтернаціонального виховання, його зв'язку з ідейно-політичним, моральним, трудовим, атеїстичним та фізичним вихованням [33, 109-114]. Загалом в сучасній українській історіографії відсутній окремий аналіз стану дослідження процесів інтернаціонального виховання в СРСР.

Висвітлення процесу інтернаціоналізації суспільного життя у радянській історіографії здійснювалося через показ провідної ролі робітничого класу. Виділення загону робітничого класу у якості провідника інтернаціональних ідей також мало у своїй суті кілька хиб, що не ставали на заваді формуванню інтернаціональних почуттів. Трудова міграція робітників, у багатьох випадках примусова, ставила під сумнів перспективи їх подальшого збільшення матеріального добробуту у майбутньому. Крім того, існуючі міжнаціональні протиріччя сприяли, принаймні на перших етапах після зміни місця проживання, формуванню негативних почуттів у місцевого населення до переселенців, які автоматично забезпечувалися роботою та житлом. Г.С.Дем'янов зробив спробу довести провідну роль робітників у інтернаціоналізації суспільного життя, аналізуючи їх участь у спільних економічних проектах союзних республік та країн соціалістичної співдружності і вказуючи на організацію соціалістичного змагання у ході їх здійснення [12, 14-21]. Тут варто виділити роботу П.З.Абдула, який досліджував міграцію як фактор забезпечення інтернаціонального складу населення, вказуючи на важливість забезпечення державою трудової міграції з метою формування і зміцнення аграрного робітничого класу та посилення міжнаціональних зв'язків [1, 124-127].

У роботах М.І.Ожицької, Я.І.Серкіза, В.О. Кондратюка, В.П.Бадака розглядалися проблеми, пов'язані із формуванням інтернаціональної свідомості населення

західноукраїнських областей. Великого значення у цій справі автори надавали показу інтернаціональної взаємодопомоги радянських республік у роки війни з Німеччиною та негативної ролі опору УПА встановленню радянської влади у краї [29, 97-105; 23, 105-114].

Поступово у другій половині 1960-х – 1970-х роках у радянській історіографії з'явилося твердження про "велику інтернаціональну місію" Радянського Союзу, яка полягала у об'єднанні трудящих всіх країн на боротьбу проти світового імперіалізму із нівелюванням національних відмінностей. Основою приходу більшовиків до влади було оголошено інтернаціональне єднання трудящих різних національностей під гаслом непримиримої боротьби проти буржуазної ідеології [2, 130; 45, 27; 15; 26; 37, 70-77]. Фактично у радянській історіографії 1970-х – 1980-х років результатом успішності інтернаціонального виховання стали оголошувати позитивне ставлення до країн соціалістичного табору і ворожість до капіталістичного світу [44; 7, 35; 10, 46; 25, 76; 8, 88-89]. Представники радянської історіографії вказували на необхідність поруч із економічною допомогою країнам третього світу активно здійснювати на їх території ідеологічну роботу, спрямовану на інтернаціональне виховання їх мешканців, що означало на практиці визнання за СРСР права на світову гегемонію та формування у політичній свідомості людей стійких негативних уявлень про "імперіалістичних агресорів", існування яких вимагало від СРСР додаткових витрат на потреби військової промисловості [31, 28; 36, 31; 22, 169-170; 24, 47-54].

Після початку перебудови висвітлення у радянській історіографії інтернаціонального виховання громадян країни отримало певною мірою інше забарвлення. Власне саме виховання перестали розглядати як один із елементів формування у політичній свідомості населення стереотипу ворога у образі західних капіталістів. Представники радянської історіографії наголошували на важливості використання війни з Німеччиною у якості прикладу спільної боротьби представників різних національностей [9, 59-63; 3, 72-80; 30, 98-106; 32, 81-86; 40, 107-112], визначали найбільш ефективні засоби інтернаціонального виховання у процесі спільної праці [4, 49-55; 14, 76-82; 21; 27, 3-10; 28, 113-118; 39, 87-97; 55-59], узагальнювали досвід партійних організацій різних рівнів по проведенню ідеологічної роботи відповідного спрямування [13, 63-68]. Загалом на прикладах спільної праці представників різних національностей СРСР вчені прагнули довести успішність національної політики радянської країни. У той же час підкреслювалося переважне значення російського народу у наданні різного роду допомоги іншим республікам, що підштовхувало до своєрідного "схилиння голови" перед "старшим братом" у формуванні політичної свідомості населення.

У працях сучасних вчених багато критичних зауважень адресується радянської інтернаціоналізмові, який по-суті був спрямований на нівелювання національних ознак у межах радянської країни. Пострадянська історіографія фактично ототожнює ідеологічну роботу партії по інтернаціональному вихованню трудящих із русифікацією, що проводилася з метою забезпечення уніфікації суспільно-політичного розвитку республік СРСР, відзначаючи велику роль у забезпеченні цього процесу працівників освіти, науки та культури. У той же час пострадянські вчені відзначають позитивні моменти інтернаціонального виховання, до яких відносяться виховання взаємоповаги між націями, трудового братерства та почуття взаємодопомоги. У колективній праці "Історія України" (1992) відзначалося, що повоєнна політика радянського керівництва тісно пов'язувалася із забезпеченням "злиття націй" [16, 457]. У дослідженнях

Ю.Шапавала в цілому проаналізовано інтернаціональне виховання, спрямоване на створення "радянської культури" із показом його згубного впливу на спрямування творчих пошуків української інтелігенції [42, 43]. В.Баран переконливо довів, що, незалежно від спрямування політики радянського уряду відповідно до рішень партійних лідерів, по відношенню до України всі вони стояли на позиції русифікації, як засобу збереження власної влади на території республіки [5, 113-114]. Аналіз інтернаціонального виховання з точки зору його ефективності як засобу русифікації в роки правління Л.Брежнєва подано у роботі В.Барана та В.Даниленка, які вказували, що затверджена на XXII з'їзді КПРС третя програма партії передбачала зближення націй, посилення їх соціальної однорідності і формування загальної для всіх націй інтернаціональної культури. Вчені зробили вірний висновок, що фактично єдино інтернаціональною, авангардистською у радянській історіографії визнавалася лише російська культура [6, 132-133]. Інтернаціональну русифікаторську роботу як одну із причин зростання напруженості в українському суспільстві розглядали Ю.Данилюк та О.Бажан, які піддали критиці тезу про розв'язання національного питання в СРСР, вказуючи, що наукові обґрунтування єдиної спільності "радянського народу" здійснювались на тлі розгулу російського великодержавного шовінізму, насильницької русифікації національних республік, штучного звуження сфер вжитку національних мов, ігнорування багатовікових традицій народів, які входили до складу СРСР [11, 16-42]. Роботу партійних органів по вихованню трудящих в дусі інтернаціоналізму та дружби народів у якості процесу денаціоналізації трактували В.А. Гриневич, В.М.Даниленко, С.В.Кульчицький, О.Є. Лисенко, які через розкриття перипетій політичної боротьби та поширення діяльності радянської репресивної системи показали механізм русифікації українства [38, 495-523].

Національна політика у період правління Л. Брежнєва певною мірою розглянута у роботі С.Семанова, який висвітлював її через опис життєвого шляху радянського лідера. Автор зупинився на ставленні Л.Брежнєва до проблем інтернаціонального виховання в цілому та до вирішення національних проблем на території радянських республік. У роботі детально описано значення виваженої кадрової політики з огляду на національні особливості окремих регіонів СРСР, коли на посаду Першого секретаря Компартії у республіках ставили представника "корінної" національності. Окремо автор зупинився на висвітленні обставин надання "інтернаціональної допомоги" Афганістану та реакції на цю подію вищого радянського керівництва та частини рядових виконавців "інтернаціональної місії" [35, 96]. Аналіз Конституції СРСР 1977 р. з точки зору його впливу на інтернаціоналізацію суспільства здійснив С.Кара-Мурза, який розглядав її у якості засобу одержавлення націй. Вчений висунув твердження, що результатом інтернаціонального виховання стало реальне формування "радянського народу", як продукту тривалого розвитку єдиної держави. Науковець зробив висновок, що єдине господарство, єдина школа та єдина армія зв'язали громадян СРСР у набагато більш згуртований народ, ніж національні відмінності [20, 120]. У дослідженні Г.Т.Чупіна негативно оцінюється формування інтернаціональних поглядів у радянському суспільстві з огляду на те, що завдяки їм, на думку автора, російський народ занадто дешево передавав союзним республікам, і в першу чергу Україні, сировинні ресурси та енергоносії. Дослідник наголошував, що політика правлячої в СРСР партії по відношенню до України не мала ознак колоніальної імперської. Він поспішно прагнув спростувати

твердження про заборону використання української мови. Кваліфікуючи теорію злиття всіх націй і народностей з єдиною мовою навчання як антинаукову, науковець справедливо вказував, що саме українці допомагали втілювати її в життя на території власної національної республіки [41, 702-703].

Російські вчені в основному схвально сприймають інтернаціоналізацію життя в радянській країні та принципи радянського інтернаціонального примирення націй, а українські вчені наголошують на невирішеності національного питання в Радянському Союзі та на наявності національної інтелігенції, робітників та селян, що були опозиційно налаштовані проти керівництва країни та принципів об'єднання радянської держави. Загалом подальшого вивчення потребує ідея інтернаціонального виховання в процесі спільної праці із можливістю примирення націй та вирішення суперечок між ними в умовах посилення сучасних міжнаціональних конфліктів. У той же час варто звернути увагу на визначення причин різкого загострення міжнаціональних суперечок у критичні періоди розвитку багатонаціональних держав, утворених за імперськими принципами. Причому це питання виглядає досить актуальним в умовах зіткнення на міжнаціональній політичній та економічній основі представників різних цивілізацій, які будуть свою поведінку та обґрунтовують національні інтереси в умовах реалізації кількох глобальних проєктів, в першу чергу американського, західноєвропейського та китайського.

1. Абдул П.З. Миграція як фактор інтернаціоналізації складу сільського населення // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 81. – К., 1976. 2. Аніров П.М., Сульженко В.К. Під інтернаціональним прапором Комуністичної партії у братній сім'ї народів СРСР // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 17. – К., 1967. 3. Артемова В.Я. Воспитание молодежи на революционных, боевых и трудовых традициях партии и народа (Из опыта учебных заведений Ленинского района г.Киева) // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 140. – К., 1986. 4. Артыш И.Я., Валентиенко В.П., Цехмистро Н.Я. Деятельность Компартии Украины по патриотическому воспитанию молодежи (1971-1981 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 140. – К., 1986. 5. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. – Львів, 1992. 6. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-і рр.) // Україна кризь віки. – Т. 13. – К., 1999. 7. Білик Б.І. Комуністична партія – організатор всенародної допомоги українському народові у відбудові й дальшому розвитку сільського господарства республіки (1945-1950 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 62. – К., 1973. 8. Виднянский С.В., Жеребченко И.П. Деятельность парторганизаций Донбасса по развитию производственных связей с трудовыми коллективами социалистических стран (1962-1970 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 118. – К., 1982. 9. Гончаренко Н.И., Палферов В.В. Из опыта парторганизаций вузов Украины по патриотическому и интернациональному воспитанию студентов на героических традициях советского народа // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 140. – К., 1986. 10. Горелик А.Я., Прокопенко Л.Л. Деятельность партийных организаций Украины по развитию интернациональных связей рабочего класса республики (1959-1970 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 93. – К., 1978. 11. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні. – К., 2000. 12. Демьянов Г.С. Повышение ведущей роли рабочего класса в интернационализации общественной жизни в условиях развитого социализма // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 74. – К., 1975. 13. Дубовиков И.К., Липовской А.Ф., Антипенко Г.Г. О работе вузовских комсомольских организаций по воспитанию студенческой молодежи на революционных, боевых и трудовых традициях в процессе общественно полезного труда // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 140. – К., 1986. 14. Евселевский Л.И., Загоруй И.С. Деятельность партийных организаций Украины по повышению роли трудовых коллективов в интернациональном воспитании молодежи // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 141. – К., 1986. 15. Ігнатенко А.П. Соці-

алістична культура на службі трудящих. – Львів, 1976. 16. Історія України: Курс лекцій: у 2 кн. – Кн. 2: XX століття / Мельник Л.Г., Верстюк В.Ф., Демченко М.В. та ін. – К., 1992. 17. Калакура Я.С. Историко-партийная наука и актуальные вопросы современности. – К., 1974. 18. Калакура Я.С. Комуністична партія України в боротьбі за розв'язання завдань будівництва комунізму: Історіографічний нарис. – К., 1976. 19. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. 20. Кара-Мурза С. Советская цивилизация от великой победы до наших дней. – М., 2002. 21. Коба Н.Г., Санжаровский В.Н. О деятельности партийных организаций Украины по патриотическому и интернациональному воспитанию сельской молодежи на основе революционных, боевых и трудовых традиций партии и народа (1976-1981 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 140. – К., 1986. 22. Ковалев И.Я. Программа КПСС, XXIII съезд партии о защите социалистического Отечества // Науч. работы по истории КПСС. – Вип. 27. – К., 1968. 23. Кондратюк В.О., Бадак В.П. З досвіду роботи партійних організацій західних областей України по патріотичному вихованню молоді на героїчних традиціях і пам'ятках радянського народу (1966-1971 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 84. – К., 1976. 24. Литвиненко В.Ф., Банько И.Н. О работе парторганизаций Украины по воспитанию у молодежи классовой непримиримости к буржуазно-националистической идеологии (1959 – 1976 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 107. – К., 1980. 25. Маковская А.М., Якименко Л.А. О деятельности партийных организаций Донбасса по развитию производственно-технического сотрудничества со странами социалистического содружества // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 118. – К., 1982. 26. Михайлов В.А. Воспитание чувства интернационализма: Деятельность Коммунистической партии Украины по интернациональному воспитанию трудящихся в период развитого социалистического общества. – Львов, 1975. 27. Михайловский И.М., Дещинский Л.Е. Основны направления деятельности КПРС по патриотическому та интернациональному воспитанию радянського народу на сучасному етапі // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 84. – К., 1976. 28. Нагайцев О.Ю. З досвіду роботи партійних організацій України по вихованню працівників промисловості в дусі дружби народів СРСР // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 85. – К., 1976. 29. Ожицька М.І., Серкіз Я.І. Роль народних музеїв у патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих (На матеріалах Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Ровенської і Тернопільської областей) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 84. – К., 1976. 30. Остафійчук В.Ф., Цілуйко В.П. Діяльність сільських партійних організацій по посиленню інтернаціонального виховання трудящих на основі рішень XXIV з'їзду КПРС // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 85. – К., 1976. 31. Письменный Г.Г. Деятельность партийных организаций Украины по укреплению единства народа и армии на современном этапе (1956-1966 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 27. – К., 1968. 32. Плиско Л.Н., Овсянников А.А. Роль печати, радио, телевидения в воспитании молодежи на героических традициях партии и народа (1971-1975 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 140. – К., 1986. 33. Подсадная А.И., Радько П.Г. Историография партийного руководства патриотическим и интернациональным воспитанием молодежи на революционных, боевых и трудовых традициях // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 140. – К., 1986. 34. Санцевич А.В. Українська радянська історіографія (1945-1982 рр.). – К.: Вища шк, 1984. 35. Семанов С. Брежнев – правитель "Золотого века". – М., 2002. 36. Селецкий В.И. Интернациональный характер Советских Вооруженных Сил // Науч. труды по истории КПСС. – Вип. 27. – К., 1968. 37. Сульженко В.К. Діяльність партійних організацій по вихованню у студентів загальнонаціональної гордості радянської людини // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 84. – К., 1976. 38. Україна і Росія в історичній ретроспективі. – В 3 т. – Т. 2: Радянський проєкт для України / В.А.Гриневич, В.М.Даниленко, С.В.Кульчицький, О.Є.Лисенко. – К., 2004. 39. Хайнас В.В., Філь І.П. Пропаганда дружби народів засобами радіомовлення серед студентської молоді на сучасному етапі // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 84. – К., 1976. 40. Черненко Л.А. З досвіду роботи партійних організацій України по вихованню учнів професійно-технічних училищ на революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії і радянського народу // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 85. – К., 1976. 41. Чупин Г.Т. Предистория и история Киевской Руси, Украины и Крыма. – Х.: Литера Нова, 2010. 42. Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. 43. Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001. 44. Шепета М.Т. Інтернаціональні зв'язки робітничого класу України (1951-1958 рр.). – Чернівці, 1972. 45. Юрчук В.І. Проти буржуазної фальсифікації історії Комуністичної партії України // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 35. – К., 1969.

Надійшла до редколегії 16.02.11